

Roman Golik

"Свій vs чужий" : стереотип поляка в ідеології Галицько-Волинського літопису

Średniowiecze Polskie i Powszechnie 2 (6), 81-91

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Роман Голик

Львів

Свій vs чужий: стереотип поляка в ідеології Галицько-Волинського літопису

Однією з проблем, які турбували людину середніх віків, був поділ світу на «свій», рідний, близький, знайомий, відносно безпечний, і «чужий», незнаний та віддалений, мало прогнозований та потенційно загрозливий. За цими критеріями диференціювали і території, і народи та суспільства, і окремих індивідуумів¹.

Ця стаття — спроба реконструкції одного з етнічних стереотипів на сході середньовічної Європи, у культурі Галицько-Волинського князівства доби формування і найбільш інтенсивного розвитку (кінець XII—XIII ст.). Основним джерелом такої реконструкції нині слугує текст Галицько-Волинського літопису — досить неоднорідної за змістом та композицією пам'ятки, яка віддзеркалює настрої й уявлення кількох різних середовищ середньовічної Галичини й Волині. Певні доповнення до нашої теми можна знайти також і в польських текстах — насамперед, у хроніці Кадлубка та Великопольській хроніці. Проблему етнічних стереотипів середньовічної Русі уже досліджували й раніше, проте зосереджувались, зокрема на домонгольському періоді її історії². Образ «свого» й «чужого» у Галицько-Волинському літописі також ставав об'єктом наукових студій — але лише принагідно як художньо-літературний феномен³. Тому наша стаття сконцентрована лише на одному з маловивчених аспектів даної проблематики.

¹ Див., напр.: *The Stranger in Medieval Society*. Eds. A. and S. Cain Van D'Elden. Minneapolis—London 1997.

² О. Толочко: *Образ «чужинця» в картині світу домонгольської Русі*. In: *Mediaevalia Ukrainica: ментальність та історія ідей*. т. 1. Київ 1992, С. 26—46.

³ Н. Федорак: *Поетика Галицько-Волинського літопису*. Львів 2005, С. 51—61.

Етнічна карту світу в очах середньовічних інтелектуалів Галичини й Волині виразно поділялася на два великі простори — західний і східний. «Погляд на Захід» охоплював, у першу чергу, безпосередніх сусідів руської Галичини й Волині — поляків, з якими їх поєднували давні політичні й економічні контакти та генеалогічні зв'язки⁴ Їхній образ був доволі амбівалентним. З одного боку, у свідомості середньовічних руських літописців «поляки» /ляхи виступали союзниками /«мирниками» галицько-волинських володарів, чи навіть їхніми родичами. При цьому в центрі уваги опинялися насамперед знакові персони — представники політичних і військових еліт. Наприклад, один з таких персонажів Галицько-Волинського літопису, — Конрад I мазовецький зображений володарем, який приймає Данила і Василька Романовичів «з любов'ю великою», а також любить «руський бій», тобто специфічну для русичів манеру ведення бойових дій⁵. Зі свого боку, Романовичі, на думку літописця, також сприймають Конрада крізь парадигму «братської любові». Конрад II, якого хроніст називає Кондратом Сомовитовичем, за версією Галицько-Волинського літопису, також вважає руських сусідів «милими браттями», підкреслює свою династичну спорідненість з ними та розраховує на однодушну підтримку з боку Романовичів: «Князь же Коньдрать нача ездя молвити: „Братья моя милаа руси! Потягнѣте за одино сердце!”» («Князь же Конрад почав їздити зі словами: „Брати мої милі, русичі!

⁴ Детальніше про Галицько-Волинське князівство, його контакти з польськими землями та рецепцію у середньовічній Польщі див. зокрема: В.Т. Пашуто: *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*. Москва 1950; Його ж: *Внешняя политика Древней Руси*. Москва 1968; П. Грицак: *Галицько-Волинська держава*. Нью-Йорк 1958; І. Крип'якевич: *Галицько-Волинське князівство*. Львів 1999; Л. Войтович: *Князівські династії Східної Європи (кінець IX—поч. XVI): Склад, суспільна і політична роль*. Львів 2000; А.Б. Головко: *Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X — первой трети XIII веков*. Киев 1988; В. Włodarski: *Polska i Ruś 1194—1340*. Warszawa 1966; D. Dąbrowski: *Stosunki polityczne Lwa Daniłowicza z sąsiadami zachodnimi w latach 1264—1299/1300*. В: *Галичина і Волинь у добу середньовіччя (До 880 — річчя з дня народження Данила Галицького)*. Львів 2001, С. 42—69; Його ж: *Rodowód Romanowiczów książąt galicko-wołyńskich*. Poznań—Wrocław 2002; Його ж: *Stosunki pomiędzy Romanowiczami a królem Węgier Bela IV i niektórymi książętami polskimi w latach 1235—1240*. В: *Княжа доба: Історія і культура*. Вип. 1. Львів 2007, С. 67—88; Його ж: *Koronacja Daniela Romanowicza w relacjach Jana Długosza i jego szesnastowiecznych kontynuatorów*. В: *Княжа доба: Історія і культура*. Вип. 2. Львів 2008, С. 109—122. Про «Галицько-Волинський літопис»: А. Генсьорський: *Галицько-Волинський літопис. (Процес складання, редакції і редактори)*. Київ 1958; Його ж: *Галицько-Волинський літопис (лексичні, фразеологічні та стилістичні особливості)*. Київ 1961; Його ж: *Помилкова інтерпретація Длугошем деяких місць Галицько-Волинського літопису*. В: *Дослідження і матеріали з української мови*. Т. 3. Київ 1960, С. 16—26.

⁵ Галицько-Волинський літопис за Хлебніківськими списком, С. 650 (далі — ГВЛ); *Галицко-Волынская летопись. Текст. Комментарий. Исследование*. Сост. Н. Котляр, В. Франчук, А. Плахонин. Санкт-Петербург 2005, С. 95.

Потягніть в одне серце!»⁶). В іншому місці свого тексту руський автор вкладає в уста послів від Конрада II не просто прохання про підтримку, а декларацію персональної, по суті майже васальної, відданості та особливої спорідненості польського володаря з «братами»/«руськими князями», адресовану Володимирі Васильковичу волинському та його потенційному наступнику: «Господине брате мой! Ты же былъ ми въ отца мѣсто, како мя еси дрѣжалъ подъ своею рукою, своею милостию; тобою есмь, господине княжилъ и города своа дрѣжалъ, и братіи своей отъялься есмь и грозенъ былъ [...]; а нынѣ надѣюся на Богъ и на тебе: [...] абы мя, господинъ мой, съ твоею милостию приаль братъ твои подъ свою руку, и стоялъ бы мя въ мою обиду, како ти, господинъ мой, стоялъ за мною въ мою обиду»⁷ («Пане брате мій! Ти мені був замість батька, бо тримав мене під своєю рукою своєю милістю; тобою я, пане, княжив і міста свої тримав і братів моїх відрікся та грізним був; і надіюся на Бога і на тебе, щоби мене, пане мій, з твоею милістю прийняв брат під свою руку, і постояв би за мене, за мою образу, як і ти, пане мій, стояв за мною за мою образу»).

Загалом дружніх Романовичам польських володарів галицькі та волинські літописці зображали крізь призму позитивних словесних кліше. Так, Лешко Білий краківський на перших сторінках літопису виступає заступником княгині Романової та її малолітніх дітей. Він зображений «добрим опікуном», який «съ честию великою прія ятровъ свою и дітятье, съжали въ си рече яко: „Діаволь еси вѣвѣрглъ вражду сыю межю нами”» («з великою честю прийняв ятрівку свою і дітей, кажучи: „Диявол ввергнув ворожнечу цю між нами”»)⁸ Більше того, літописний Лешко прагне передати свою турботу про долю Романової вдови та її потомства іншим володарям: «Азь не помянухъ звады Романовы, тобѣ бо другъ бѣ, клялся бѣста, яко оставшу в животѣ племенѣ его любовь имѣти [...] нынѣ же идем вземше предадевъ имъ отчество ихъ» («Я не пом'янув звади Романової, тобі бо дружним він був, клявся ти до його потомків, які залишилися, любов мати, [...] нині ж йдемо та, взявши, передамо їм вітчину їхню»)⁹ — переконує він угорського короля на сторінках Галицько-Волинського літопису. Таке ж позитивне ставлення добре видно з літописних епітафій польських володарів. Так, уже Конрад I постає у Галицько-Волинському літописі уособленням зразкового християнського володаря: «умре князь великий лядский Кондартъ, иже бѣ славенъ и предобръ; съжали ся по немъ Данило и Василко»¹⁰) («помер князь великий лясський Конрад, який був славним

⁶ ГВЛ, С. 745; *Галицко-Волынская летопись...*, С. 153.

⁷ ГВЛ, С. 760; *Галицко-Волынская летопись...*, С. 162.

⁸ ГВЛ, С. 624; *Галицко-Волынская летопись...*, С. 79.

⁹ Там само.

¹⁰ ГВЛ, С. 691; *Галицко-Волынская летопись...*, С. 120.

і предобрим; жаліли по ньому Данило і Василько»). Епітафія Болеслава Встидливого переростає у панегірик з фактографічним додатком. Його змальовано як бездоганного правителя і смиренного християнина: «преставися великий князь краковський Болеслав, добрый и тихый, кроткий и смиренный, незлобывый, братолюбовый. Поживъ же лѣта многа, и тако въ старости добръ отъиде къ Господу, тѣло же его спрятавшє положиша въ церкви святого Францишка, въ городѣ въ Краковѣ» («упокоївся великий князь краківський Болеслав, добрий і тихий, кроткий і смиренный, незлобивий, братолюбний. У старості добрій відійшов до Господа, тіло ж його, спорядивши, положили у церкві святого Францішка, у місті у Кракові»)¹¹.

Натомість епітафію Лешка Чорного (він фігурує у літописі як Лєстько Казимирович) у Галицько-Волинському літописі побудовано за «фактографічним» каноном. Головний акцент тут зроблено на іншому мотиві: поховальній церемонії та всезагальному смуткові, «великому плачі підданих за добрим володарем», який її супроводжує: «преставися великій князь Лєстько Казимировичь краковский; епископ же, и игумени, и поповє и діакони, спрятавшє тѣло его и пѣвшє обычная пѣсни и тако положиша тѣло его въ Краковѣ же городѣ, въ церквѣ святыя Тройцы, и плакашася по немъ вси людие, бояре и простиі, плачемъ великимъ» («упокоївся великий князь Лєстько Казимировичь краківський. Єпископ же, ігумени, священники та дякони спорядили тіло його та співали належних пісень, і так положили його тіло у місті Кракові, у церкві святої Трійці, і плакали за ним усі люди, бояри й прости, плачем великим»)¹².

Фактично, тут зустрічаємо кліше, яке літописці застосовували, описуючи смерть своїх, руських володарів — недаремно сановники польського володаря названі у літописі «боярами». Так адаптовано чужу титулатуру та відповідну соціальну ієрархію, перекладено мовою звичних для Русі термінів і понять.

Однак паралельно Галицько-Волинські літописці використовували й негативні уявлення про ляхів/поляків. В одних випадках їм йшлося про звичайне підкреслення переваги «своїх» над «чужими». Скажімо, Конрад I у Галицько-Волинському літописі не просто захоплений «руським боєм». Під час облоги Каліша у 1229 році він спонукає своїх воїнів битися з таким само завзяттям, як і русичі. Проте ті залишаються пасивними: «Кондрату же любящу руський бой и понужавшю ляхы своя, онѣмъ же однако не хотяще» «Конрад же любив руський бій і спонукав своїх ляхів, але ті не хотіли»¹³. Зрештою, далі руський літописець наводить іншу, приховану, причину цього небажання. Разом з руськими союзниками Конрадові «ляхи» виступають не проти чужих, а проти своїх. Тому ото-

¹¹ ГВЛ, С. 742; *Галицко-Волынская летопись...*, С. 150.

¹² ГВЛ, С. 754; *Галицко-Волынская летопись...*, С. 158.

¹³ ГВЛ, С. 651; *Галицко-Волынская летопись...*, С. 95.

чені мешканці Каліша, за версією руського літописця, емоційно апелюють саме до аргументу етнічної спорідненості/ братерства, намагаються переконати польського володаря та його оточення, що вони — природні союзники, та хочуть протиставити Конрада «справжнім» суперникам — непольським Романовичам. Захоплення «свого» міста, підкреслюють вони, для лехітського правителя — втрата його воїнської честі: «Съй градъ не твой ли есть? Мы же мужи, изнемогшеи въ градѣ семь, ци иного странъници есмы? Но людіе твои есмы, а ваша братіа есмы; чему о насъ не зжалита си? Аще насъ русь пленяеть, то кую славу Кондрать прииметь? Аще рускаа короговъ станеть на заборолѣхъ, то кому честь учиниши? Не Романовичема ли? А свою честь уничижиши; нынѣ брату твоєму служимъ, а завтра твои будемъ; не даи руси погубити града сего» («Чи це не твоє місто? Чи ми, мужі, знеможені у граді цьому — чужоземці? Ні, ми — твої люди і брати ваші; чому над нами не зжалитесь? Якщо нас русь полонить, то яку славу Конрад дістане? Якщо руська хоругва стане на заборолах, то кому честь учиниш? Чи не Романовичам? А свою честь знищиш: нині брату твоєму служимо, а завтра твої будемо: не дай русі погубити цього міста»)¹⁴.

Не дивно, що в іншому контексті — в описі боротьби проти прибалтійських племен — ятвягів, «недружні» ляхи заздять руській славі і фігурують як приховані союзники язичників. В очах літописців це кидає тінь не лише на політичну лояльність, але й на християнську ідентичність польських володарів: «ляхомъ же исполнишася зависти и лъсти, наченшимъ прияти поганомъ» («ляхи ж, сповнившись заздрості на лєсті, почали сприяти поганам»)¹⁵. Натомість відверто ворожі Романовичам польські воїни, приведені Ростиславом Михайловичем, зображені у Галицько-Волинському літописі ще інакше. Це — агресивно налаштовані супротивники, котрі для підтримання бойового духу співають «керліш»/«керелес» (так у свідомості русичів, ймовірно, деформувався приспів «Киріє елейсон»/Куріє elejson з «Vogurodzicy») і прагнуть «погнати на великі бороди» (тобто напасти на русичів, яких ідентифікують зі знаковим елементом зовнішності — довгою бородою). Власне такими їх бачать літописні Данило та Василько Романовичі та люди з їх двору. При цьому бойові гасла поляків вони трактують як образу і залякування та протиставляють їм власні лозунги: «Видѣвъ же Даниль ляхы крѣпко идушимъ на Василька, корелесь поючимъ, силень гласъ ревуще в полку ихъ [...] ляхомъ же лаючимъ, рекучимъ: „Поженемъ на великыя бороды”. Василкови же рекшю яко: „Ложь глаголь вашъ есть, Богъ помощникъ намъ есть”» («Данило ж побачив ляхів, які міцно йшли на Василька, „корелес” співаючи і сильним голосом ревли в полку своїм

¹⁴ ГВЛ, С. 652—653; *Галицко-Волинская летопись...*, С. 96.

¹⁵ ГВЛ, С. 704; *Галицко-Волинская летопись...*, С. 128.

[...] ляхи ж кричали, кажучи: „Поженемо на великі бороди”. Василько ж відказав: „Брехня слова ваші, Бог є нашим помічником”»¹⁶.

Ймовірно, такі уявлення з обох боків були до певної міри усталеними. Це ілюструють також етнополітичні кліше, які середньовічні руські та польські хроністи застосовували для характеристики одних і тих самих історичних персонажів. Наприклад, у Галицько-Волинському літописі засновник династії Романовичів Роман Мстиславич названий «вікопомним самодержцем усієї Русі, який перемиг поганські народи, додержуючи заповідей Божих»¹⁷. Натомість у хроніці Кадлубка та «Великопольській хроніці» Роман постає честолюбним чужоземцем, васалом, який не виправдав довіря своїх польських сюзеренів. Середньовічні польські автори досить детально висвітлюють історію цього «зрадливого іноплеменника», у якому позитивні риси союзника несподівано змінюються на протилежні, ворожі. Спочатку князь видається символом вірного лехітам володаря: попри певну недовіру до чужинця, йому усе ж довіряють як кровно спорідненому володареві. Однак пізніше рятівник Кракова, підкреслює той же Кадлубек, стає жорстоким деспотом, страшним навіть для своїх співгромадян, яких піддає жакхливим тортурам і знищує фізично. Саме тому польський хроніст трактує відоме з Галицько-Волинського літопису «пасічницьке прислів'я» — «не подушивши бджіл, меду не їсти» — не як образне спонукання до рішучих дій, а як згадку про безжалісність Романа Мстиславича щодо власних підданих¹⁸.

Загалом же ставлення до поляків у Галицько-Волинських літописців диктоване логікою подій, у якій періоди примирення змінюються періодами збройних конфліктів. З одного боку, руські автори радіють разом з Данилом Романовичем його перемогам над військам лехитів, бо ті примножують його воїнську честь та вирізняють серед решти руських правителів, прирівнюють до знакових історичних постатей: «внидоста со славою въ землю свою: иный бо князь не входѣлъ въ землю Лядскую толь глубоко, проче Володимера Великого, иже б землю крестиль» («увійшли вони з славою у землю свою: ніякий бо князь не входив у землю Ляську так глибоко, крім Володимира Великого, який землю [Руську] хрестив»)¹⁹. Проте з таким же задоволенням автори Галицько-Волинського літопису повідомляють і про мирні перемовини польських та руських правителів («и положиша рядъ межи собою о землю Рускую и Лядкую, утвердившеса крестомъ честнымъ „і положили між собою угоду про землю Руську і Ляд-

¹⁶ ГВЛ, С. 686—687; *Галицько-Волинская летопись...*, С. 117.

¹⁷ ГВЛ, С. 622; *Галицько-Волинская летопись...*, С. 78.

¹⁸ Детальніше про це: Р. Голик: *Левъ, имъ же половци дѣти страшаху: стереотипи Романа Мстиславича у Галицько-Волинському літописі, Великопольській хроніці та модерній історичній традиції* (у друці).

¹⁹ ГВЛ, С. 653; *Галицько-Волинская летопись...*, С. 97.

скую, і утвердилися хрестом чесним»²⁰), а також про досягнуті у ході переговорів домовленості й компроміси: «сътворша межи собою клятву русь и ляховє: аще по семь коли будеть межи ними усобица, не воєвати ляхомъ руское челяди, ни руси лядкое» «створили між собою клятву русь і ляхи: коли після цього буде коли між ними усобица, щоб ані ляхи не воювали руської челяді, ані русь ляської» тощо²¹. У певних контекстах Галицько-Волинського літопису повідомлення про «Ляхы» мають дуже загальний, невизначений характер, навіть коли йдеться про масштабні трагедії: «Тое же зимы въ Ляхохъ бысть морь великъ: изомре ихъ бесчисленное множество» («Тієї ж зими в Ляхах був мор великий: померла їх незчисленна кількість»)²².

Водночас драматичні події змушують руських літописців вийти поза рамки звичних кліше у зображенні польських сусідів. Це демонструє розповідь про взяття Сандомира монголо-татарами 1259 року. Руський автор детально описує картину «Судомирскаго взятія» з усім драстичними деталями. Так, вражені сандомирці в паніці «подавишася сами, а другия падаху з моста в ровь акы сноповьє; ровы же [...] исполнишася мертвыми, и бысть лзѣ ходити по трупахъ, яко и по мосту» («подушилися самі, а інші падали з моста в рів як снопи; рови ж наповнилися мертвими, і можна було ходити по трупах, як по мосту»); інша частина городян заживо згоряє в церкві тощо. При цьому літописець був так захоплений мужністю захисників Сандомира, що спеціально виділив героїзм одного з безіменних простих польських воїнів, а не, як звикло, правителів: «Нѣкто же отъ ляховъ, не бояринь, добраго роду, но простый человекъ, ни в доспѣѣ, [...] съ сулицею, защитився отчааніємъ акы твердымъ щитомъ, сътвори дѣло достойно памяти, потече противу татарину, и како съшедшеся съ нимъ, и тако уби татарина, оли другой татаринь съзаци притекъ потя ляха, и ту убиенъ бысть ляхъ (Один з ляхів — не боярин, не знатного роду, але простий чоловік, не в доспіхах, з сулицею, захистився відчайдушністю як твердим щитом і сотворив справу, пам'яті достойну: побіг проти татарина і, зійшовшись з ним, так убив татарина, аж другий татарин, надійшовши ззаду, потяв ляха, і тут убитий був лях)»²³.

Особливо трагічним для літописця стає прикінцевий етап винищення сандомир'ян. У трактуванні руського автора він перетворюється на страшний ритуал. Розуміючи, що смерті не уникнути, мешканці Сандомира свідомо готуються до найгіршого. Спочатку влаштовують всезагальну сповідь і причастя. (Прикметно, що руські літописці описують їх у термінах своєї, східної, релігійної культури): «Заутра же игумени и с попы

²⁰ ГВЛ, С. 725; *Галицко-Волинская летопись...*, С. 140—141.

²¹ ГВЛ, С. 653; *Галицко-Волинская летопись...*, С. 97.

²² ГВЛ, С. 752; *Галицко-Волинская летопись...*, С. 157.

²³ ГВЛ, С. 722; *Галицко-Волинская летопись...*, С. 138.

и с диаконы [...] отпѣвше обедню, и начаша причащати, прѣвое сами, и по томъ бояре съ женами и дѣтми, та же вси отъ мала до велика, и начаша исповедатися, ово къ игуменомъ, друзи же къ попомъ и диякономъ, зане баше людей множество в городе (Назавтра ж игумени з священниками та дияконами [...]), відспівавши обідню, почали причащатися, спочатку самі, а потім бояри з жінками і дітьми, далі усі від малого до великого, і почали сповідатися, одні игуменам, інші священникам та дияконам, бо багато людей було в місті)»²⁴.

Вихід приречених за міські ворота, в руки ворога, перетворюється на жахливе вінчання зі смертю — аналогію водночас святкової процесії, похорону і весілля, яке замість сміху і радості супроводжує тотальний поховальний плач. (Разом з тим, руський літописець бачить у такому розвитку подій неминучу необхідність — промисел Господній): «И потомъ же пойдоша съ кресты из города съ свѣщами и с кадилы, пойдоша же бояре и боярыни, изрядившия въ брачныя [порты и] ризы, слугы же боярские несяху передъ ними дѣти ихъ; и бысть плачь великъ и рыданіе, мужи плакашеся свръстницъ своих, матере же плакахуся чядъ своихъ, братъ брата и не бысть кто помилуа ихъ: гнѣву бо Божию скончавшуюся на нихъ (І потім пішли з міста з хрестами, свічами та кадилами; пішли ж бояри й боярині, нарядившись у весільні вбрання та ризи; слуги ж боярські несли перед ними дітей їх. І був плач великий і ридання: чоловіки плакали за своїми дружинами, матері ж плакали за своїми дітьми, брат — за братом. І не було кому помилувати їх: гнів бо Божий звершився на них)»²⁵.

Фіналом цього ланцюга нещастя у Галицько-Волинському літописі стає сцена передсмертного приниження й нещадного знищення сандомирців — масового вбивства, яке вчиняють монголи: «И посадиша я татарове на болоньи, възле Вислы, и сѣдоша два дни на болоньи; то же почаша избивати я вся, мужескъ поль и женескъ, и не оста отъ нихъ ни одинъ же» («І посадили їх татари на оболоні, біля Вісли, і сиділи два дні на оболоні. Тоді почали убивати їх, чоловіків і жінок, і не залишилося з них ані одного»²⁶).

Отож, у цьому тексті чисто людське сприймання трагедії сусіднього народу — християн, яких безжально вбивають погани, — частково витіснило етнічні упередження і трафарети. Щоправда, версію сандомирських подій, яку подавали галицькі літописці, не поділяли польські середньовічні хроністи. Для них винуватцями масакри були не тільки головні вороги — монголи, але також і й їхні союзники, зрадливі руські князі — Данило і Василько Романовичі. На думку польських анналістів, саме з допомогою русі татари й переконали сандомирців покинути міські укріплення

²⁴ ГВЛ, С. 722; *Галицко-Волынская летопись...*, С. 139.

²⁵ Там само.

²⁶ Там само.

та піддатися їм²⁷. Таке різке розходження — не лише доказ діаметрально протилежного трактування подій, але й наслідок прихованої дії етнічних стереотипів на ментальність середньовічних істориків. Водночас руські правителі розглядали сусідні польські території не як повністю чужу землю, а як простір, на який вони, у принципі, мають законне право через свої династичні зв'язки. Руські літописці також вважали такі претензії цілком логічними: «По смерти же великого князя Болеслава, не бысть кто княжа в Лядской земли, зане не бы въ него сына; и въсхотѣ Левъ землѣ, но бояре бяху силнии и не даху ему землѣ» («По смерті ж великого князя Болеслава не було кому княжити в Ляській землі, бо не було у нього сина; і захотів Лев землі, але бояри були сильні і не дали йому землі») ²⁸. Невипадково руські книжники та їхні владні покровителі — князі досить добре орієнтувалися у династичних проблемах та внутрішніх конфліктах своїх сусідів. Так, коментуючи звістку про смерть того ж Болеслава Встидливого, галицький літописець детально описує коло претендентів на його престол, а також механізм вибору спадкоємця: «Бяше бо в Болеслава сыновець 5: Съмовитовича два: Кондрат же и Болеславъ, а Казимеричовъ трии: Лестько, Земомысль, Володиславъ; бояре же лядский избраша себѣ одного отъ нихъ, Лестька, и посадиша и въ Краковѣ на столѣ Болеславлѣ, и поча княжѣти Лестько (Було бо в Болеслава племінників (синовців) 5: Сомовитовичів два — Конрад і Болеслав, а Казимировичів три Лешко, Земомисл, Володислав. Бояри ж ляські вибрали собі одного з них, Лешка, і посадили його в Кракові на престолі Болеславовому, і почав князувати Лешко)» ²⁹.

Зі свого боку, польські володарі та хроністи також слідували за міжусобними конфліктами у галицькій та волинській землях, і нерідко вважали галицькі та волинські землі територією, на яку з повним правом можуть поширювати свій протекторат. У цей спосіб межа між «своїм» і «чужим» ставала непевною і розмитою.

Але попри усі етнічні бар'єри і досить змінні політичні кордони середньовічна польська і руська культурні сфери активно взаємодіяли, впливали одна на одну. Так, вже давніші лінгвістичні дослідження А. Генсьорського довели, що автори Галицько-Волинського літопису знали та використовували у своїй мовній практиці запозичені з польської й адаптовані до руської мови терміни й конструкції, як-от: коруна, королевство, керльшь, крижевник, пребощ, столъ святого Петра, бискупъ тощо ³⁰. Руські автори орієнтувалися також і в польській топоніміці. Географічний образ поль-

²⁷ Див.: «Великая хроника» о Польше, Литве и их соседях XI—XII ст. Москва 1987, С. 184—185.

²⁸ ГВЛ, С. 742; Галицко-Волинская летопись..., С. 151.

²⁹ Там само.

³⁰ А. Генсьорський: Галицько-Волинський літопис. (Лексичні, фразеологічні та стилістичні особливості). Київ 1961, С. 99—101.

ської території для галицьких і волинських літописців вкладався, насамперед, у такі топоніми як Краковъ/Краків, Судомирь/Сандомир (Судомирську землю/Сандомирську землю), Завихвост/Завихост, Съхачев/Сохачев, Люблинь/Люблін, Мазовше, Вісла тощо, але найчастіше фігурував загально як Ляхы чи Лядская земля. Літописці також диференціювали поляків за іменами, прізвиська та патроніми, трансформуючи їх за принципами тогочасного руського слововжитку: Лестько, Болеславъ, Вячеславъ, Судиславъ, Пакославъ, Держиславъ, Судъ, Творіанъ, Кондрать, Самовить; Кондрат Самовитовичъ, Лестько Казимиричъ, за таким само принципом на сторінках Галицько-Волинського літопису з'являються «ляхи» Держислав Абрамович, Станіслав Микуличъ, Творіан Войтихович, Юрій Толіптович тощо.

Отож, «Польська земля» в очах галичан та волинян XIII ст. виглядала не «своєю», але й не зовсім «чужою», а польські правителі та інтелектуали дивилися на тогочасну Русь у схожій перспективі. Проте вже в наступному, XIV ст., після розпаду Галицько-Волинського князівства, його землі поступово перейшли під юрисдикцію польських володарів та були інкорпоровані у польську державу. Межа між «своїми» (русинами) і «чужими» (поляками) на цих територіях із зовнішньої, міжнародної, площини перейшла у внутрішню. Колишні сусіди стали членами однієї адміністративної системи, одного соціуму. Тепер їх розділяли вже не фактичні кордони князівств, а віртуальні культурні бар'єри: мова, віра і ті ж таки етнічні стереотипи. Однак цей розділ з історії уявлень лежить вже поза сторінками Галицько-Волинського літопису.

Roman Golik

Swój vs obcy: stereotyp Polaka według Latopisu halicko-wołyńskiego

Streszczenie

Na podstawie *Latopisu halicko-wołyńskiego* autor rekonstruuje ogólny obraz „ziemi polskiej” oraz jej mieszkańców według poglądów książąt z dynastii Romanowiczów, dla których napisano niniejszą kronikę. W tekście latopisu Polacy jawią się w podwójnym świetle — w zależności od tego, jak zmienia się sytuacja polityczna. W jednym znaczeniu traktuje się ich jako sojuszników i krewnych, współczuje się im, gdy na Polskę napadają Tatarzy, fascynuje się ich męžnością, znajomością wojennego rzemiosła. W innych miejscach latopisu Polacy są przedstawiani jako jawni lub skryci wrogowie Romanowiczów, posiadają negatywne cechy. Reasumując, ruscy kronikarze dość dobrze orientują się w geografii, toponimii, antroponimii, a nawet w życiu politycznym „polskiej ziemi”. W ten sposób tworzone jest ogólne wyobrażenie o Polakach jako o najbliższych sąsiadach, którzy są jednocześnie „obcymi” i „swoimi” dla Rusi.

Roman Golik

***Einheimischer vs. Fremder: stereotyper Pole nach der
Halitsch-Wolhynischen Chronik***

Zusammenfassung

Anhand der Halitsch-Wolhynischen Chronik rekonstruiert der Verfasser das Gesamtbild des „polnischen Landes“ und dessen Einwohner, wie sie von den Fürsten aus der Romanowitsch-Familie, Adressaten der genannten Chronik, betrachtet wurden. In der Chronik erscheinen Polen auf zweierlei Weise — je nach der sich verändernden politischen Lage. Einmal werden sie für Verbündete und Verwandte gehalten: man hat mit ihnen Mitleid, wenn Polen von Tataren überfallen wird, man ist von deren Mutigkeit und Geschicklichkeit im Kriegshandwerk begeistert. An anderen Stellen der Chronik erscheinen Polen als öffentliche oder versteckte Feinde der Romanowitsch-Familie, welche nur negative Charakterzüge haben. Alles in Allem: russische Chronisten kennen sich ganz gut in der Geografie, Toponymie, Anthroponymie und sogar im politischen Leben des „polnischen Landes“ aus. Auf solche Weise entsteht die allgemeine Vorstellung von den nächsten Nachbarn, Polen, die für Reußen fremd und zugleich einheimisch sind.